

УДК 316.774

Л.С. ЧЕРНОУС

ДО ПИТАННЯ ПРО СУТНІСТЬ ТА ОСНОВНІ ОЗНАКИ ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА

Стаття присвячена розгляду існуючих в соціологічній літературі підходів до визначення сутності інформаційного суспільства. Систематизуються базові поняттєві елементи, що пропонуються різними вченими у проаналізованій науковій літературі. Робиться висновок, що основними рисами інформаційного суспільства є: інноваційність, домінування знання, наявність глобальної інформаційної мережі.

Ключові слова: суспільство, інформація, інформаційне суспільство, знання, інноваційність, інформаційні технології, глобалізація, соціальні мережі, соціотехнічна еволюція.

Актуальність теми і постановка проблеми. Актуальність роботи зумовлена, насамперед, глобальними змінами в соціумі, що пов'язані зі становленням інформаційного суспільства, розвиток якого визначається специфікою функціонування транснаціональних інформаційних мереж, що впроваджуються та поширюються завдяки новітнім комп'ютерним технологіям.

Аналіз досліджень і публікацій. Проблема щодо визначення сутності та основних ознак інформаційного суспільства є достатньо розробленою у науковому середовищі і не потребує додаткового уточнення. Дану проблематику розробляли А. Етціоні, К. Боулдинг, Г. Кан, Д. Рісман, Д. Белл, Ф. Махлуп, М. Порад, Й. Масуда, Т. Стоуньєр, А. Турен, Е. Тофлер, М. Кастельс, В. Глушкова, М. Моїсєєв, А. Ракітов, В. Даніл'ян, Ю. Сурмін та інші.

У сучасному суспільстві інформація є важливим стратегічним ресурсом, відсутність якого призводить до суттєвих втрат в усіх сферах суспільного життя. Інформатизація суспільства виступає одним із вирішальних чинників модернізації економіки на ринкових засадах і є запорукою інтеграції України у світове співтовариство. Тому **метою статті** є аналіз сутнісних характеристик й основних ознак інформаційного суспільства в сучасних умовах

Виклад основного матеріалу. Наприкінці 50-х років ХХ ст., коли почали формуватися сучасні тенденції у світовій економіці, а саме розпочалося становлення сервісної економіки, постало питання про зміну соціального ладу, переходу на вищий щабель соціальної структури суспільства. Стало очевидним, що людство вступає до нової епохи, шлях до якої проклав бурхливий розвиток техніки, і, у першу чергу, комп'ютерні технології. Проблема існування і буття людини в "технологізованому" та "інфо-

рматизованому” світі не могла залишитися без уваги дослідників, що розробляли концепцію “інформаційного суспільства”.

Жоден з авторів, що займався вивченням даної проблематики, не мав сумнівів щодо радикального перетворення життя людства у межах цієї нової формації, але більшість із них аналізували проблему однобічно, з політичної, економічної, технократичної чи соціальної точки зору. Це зумовило виникнення величезної кількості різноманітних підходів до трактування та розуміння сутності інформаційного суспільства, оскільки ще не були чітко означеними його провідні риси, не було відомо, навколо якої технології чи соціального явища будуть розгортатися найбільш важливі зміни [1, с. 65].

Поняття “постіндустріальне суспільство” було введено Д. Рісманом, який, намагаючись аналізувати зміни у трудовій діяльності, розумів його як “суспільство дозвілля” [2, с. 12].

Д. Белл надав нового значення цьому поняттю, вважаючи що розуміння “постіндустріального суспільства” спирається на центральне місце теоретичних знань як на стрижень, навколо якого організуються новітні технології, здійснюється економічне зростання й соціальна стратифікація” [3, с. 152]. Іншими словами, він намагався пояснити сутність постіндустріального суспільства через наявність знань й інформації, які в ньому стають джерелом стратегії і змін. Зокрема, оволодіння інформацією стає провідним шляхом до отримання елітарного знання, яке і є необхідною умовою появи нових можливостей для глобального планування.

Провідними рисами “завтрашнього” суспільства, на думку Д. Белла, є нові технології прийняття політичних і суспільних рішень, зростання значення теоретичних знань як джерела інновацій, створення нових “інтелектуальних технологій”, здійснення державою контролю за технічним розвитком, а також домінування фахівців і вчених у системі управління [2].

Більш чітке розуміння сутності нового суспільства, нові тенденції щодо його назви, визначалися його найважливішими ознаками. Саме тому було так важливо знайти принципово нову назву, що одночасно визначає наступність і новизну прийдешнього суспільства. Такою узагальнювальною і найбільш доцільною назвою стало “інформаційне суспільство”.

Майже одночасно Ф. Махлуп у США та Т. Умесао в Японії на початку 60-х років ХХ ст. запропонували термін “інформаційне суспільство”. Його підтримали та розвинули такі визначні науковці, як М. Порад, Й. Масуда, Т. Стоуньєр, Р. Кац та інші [4, с. 48].

Концепція “інформаційного суспільства” розкрила принципово важливу рису постіндустріального суспільства, збагатила його розуміння, відкрила нові властивості інформації та визначила її зростаючу роль у житті суспільства.

Досліджуючи теорію, розвідки вище названих авторів, характеристики інформаційного суспільства як парадигму суспільного розвитку, можна сказати, що вона певним чином поєднала у собі всі найкращі здобутки

людства, дала поштовх позитивним зрушенням у всіх інших нетехнічних сферах людської життєдіяльності, ставши основою розвитку людських потенціалів. Саме тому, перш ніж визначити сутність інформаційного суспільства, з'ясувати його ознаки, необхідно здійснити аналіз теоретичного обґрунтування в контексті еволюції формування цього нового соціального феномену.

Т. Стоуньер у своїй праці “Інформаційне багатство, профіль постіндустріальної економіки” дає вичерпну характеристику поняття “інформація”, підкреслюючи її принципову відмінність від інших видів цінностей, економічних і соціальних: “... прилади та машини являють собою матеріалізовану працю, яка в той самий час є також і матеріалізованою інформацією [5, с. 396]. Ця ідея є слушною відносно капіталу, землі та будь-якого іншого фактору економіки, в якому знаходить своє послідовне втілення матеріалізована праця. Не існує оптимального способу продуктивного застосування праці, який водночас не був би застосуванням інформації. Більш того, інформацію, на кшталт капіталу, можна накопичувати та зберігати для майбутнього застосування. У постіндустріальному суспільстві національні інформаційні ресурси – суть його основної економічної цінності, його найбільше потенційне джерело багатства.

На відміну від Т. Стоуньера, Й. Масуда, визначаючи нове суспільство як “інформаційне”, зазначає, що виробництво інформаційних та нематеріальних цінностей матиме вирішальне значення незалежно від ладу і рівня розвитку суспільства. Він зосереджує увагу на тому, що інформаційне суспільство сприятиме великим соціальним зрушенням, а головним суб'єктом соціальної активності стане вільна спільнота, соціоекономічна група, яка може складатися з різних локальних об'єднань та інформаційних товариств. У зв'язку з цим незаперечною істиною дослідник вважає заміну централізованої влади та ієрархії класів вільним багатоцентровим суспільством із взаємодоповнюваними функціями [6, с. 479].

А. Турен запропонував назвати нове суспільство “програмованим” [7, с. 28]. Він уважав, що важливо визнати постіндустріальне суспільство як суспільство, в якому всі елементи економічної системи пов'язані один з одним. Ці зв'язки не завжди приймають форму усвідомленої волі, що втілена в особистості чи навіть у групі людей. Ось чому таке суспільство повинно називатися суспільством, що програмується. Це визначення суспільства вказує, перш за все, на його здатність створювати моделі керування виробництвом, організацією, розподілом та споживанням. Саме тому такого роду суспільство з'являється на операціональному рівні не як результат природних законів чи специфічних культурних характеристик, а скоріше як результат виробництва, завдяки дії суспільства самого по собі, його власним системам соціальної дії.

Загалом, А. Турен вважає провідною особливістю програмованого суспільства глобальні зміни, що здійснюються на управлінському рівні,

адже вони можливі лише завдяки використанню нових складних інформаційних систем і засобів комунікації [7, с. 45].

Е. Тофлер у роботі “Футурошок” називає нове суспільство суперіндустріальним, що засноване на передових технологіях і постматеріалістичній системі цінностей, має складну структуру, швидко розвивається [8, 39]. Хоча вже в наступній своїй праці “Третя хвиля” дослідник уникає давати назву новому суспільству взагалі, відкидаючи як свою попередню, так і критикуючи інші назви, запропоновані соціологами. Розглядаючи першу хвилю як сільськогосподарське суспільство, другу хвилю як індустріальне суспільство, Е. Тофлер вважає, що третя хвиля – це суспільство, що спонукає до революційних змін, реалізує їх; зміни посилюються завдяки наявному взаємозв’язку в усіх сферах людської життєдіяльності – техносфері, інфосфері, соціосфері, психосфері, владній сфері та над ідеології [9, с. 58].

З. Бжезинський запропонував називати суспільство нового типу “технотронним” [10]. Відстоюючи позиції технологічного детермінізму, він уважав, що “технологія і, перш за все, електроніка зумовлюють соціальні зміни, змінюють соціальну структуру, цінності та глобальний світогляд суспільства”. Учений вважає, що технологічні зміни – це не зміни в теоретичному знанні, а саме прикладні технічні, що детермінують зміни в соціальній сфері.

Дослідження Г. Кана про розмежування понять “інтелект” та “інформація” є досить важливими для розуміння сутності “інформаційного суспільства”, оскільки воно дозволяє чітко визначити відмінності між духовною і матеріальною сферами життя нового суспільства і тим самим підкреслює, що інформація сама по собі не наділена людською емоційністю, нездатна рухати вперед людську культуру, сприяти прогресу духу [11, с. 169].

М. Кастельс увів термін “інформаціональне суспільство” на протигу інформаційному, вважаючи, що інформація була і залишається важливою для суспільства [12, с. 200]. Інформаціональність підкреслює нову форму організації суспільства, в якій завдяки новим технологічним умовам, що виникають у даний історичний період, процеси генерування, оброблення й передачі інформації стали фундаментальними джерелами продуктивності і влади.

Взагалі, на думку М. Кастельса, не можна порівнювати перехід від аграрної цивілізації до індустріальної з переходом від індустріальної до інформаціональної, оскільки в другому випадку змінилися не види діяльності людини, а засоби її виконання. Людина в якості прямої виробничої сили стала застосовувати свою біологічну здатність використовувати та розуміти символи [12, с. 127–130].

На відміну від західної соціології вітчизняна наука звернулася до вивчення даної проблематики значно пізніше, причиною тому є панування ідеології. У термінах “постіндустріальне”, “інформаційне” вбачали альтернативу формаційним термінам – “соціалістичне”, “комуністичне” суспільс-

тво. Серед російських та українських учених, що зробили значний внесок у розвиток цього напрямку, необхідно відзначити В. Глушкова, М. Моїсеєва, А. Ракітова, О. Соколова, Г. Артамонова, К. Коліна, В. Даніл'яна, В. Щербіну, Ю. Сурміна та інших.

Інформаційне суспільство – це суспільство, в якому соціально-економічний розвиток залежить, перш за все, від виробництва, перероблення, зберігання, розповсюдження інформації серед членів суспільства. “Ми вступаємо у XXI ст., – пише М. Моїсеєв, – цивілізація якого буде наскрізно просякнутаю електронікою подібно до того, як організм тварини просякнутий нервовими волокнами. Головне тут полягає, напевно, у тому, що без відповідного розвитку обчислювальної техніки ми не можемо розраховувати на вступ до ери “спрямованого розвитку”” [13, 78].

Натомість В. Щербіна наголошує, що виникає необхідність розвитку нового концептуального напрямку – “інформаціоналізму”, сутність якого полягає у неприйнятті традиційних уявлень про “інформаційне суспільство”, що виникли на завершальній стадії індустріалізму локальних національних економік, коли у виробництві соціальних відносин визначальну роль почала відігравати не матеріальна, а духовна організація суспільного життя. [14, с. 55].

Ю. Сурмін наголошує на необхідності виділення специфічних рис методології вивчення: постіндустріального суспільства (у якому напрям розвитку диктується не ринком, а визначальною системою цінностей) та інформаційного суспільства – що є не тільки віртуальною реальністю, а, передусім, економічною реальністю, яка характеризується наявністю різноманітних інновацій, інформаційних технологій, високою освіченістю населення, реалізацією принципу “технічний прогрес – душевний комфорт”. [15].

Узагальнюючи все вище зазначене, можна зробити висновок про те, що у більшості поданих визначень інформаційне суспільство трактується ширше, ніж постіндустріальне, оскільки в розглядуваному аспекті головним виступають не матеріальні, а ідеальні чинники – знання та інформація, в процесі отримання, оброблення, зберігання і використання яких охоплено більшість членів суспільства. Отже, інформаційне суспільство ґрунтується, перш за все, на інформаційних технологіях, поява яких спричиняє новий розподіл праці.

На думку більшості авторів, до істотних характеристик інформаційного суспільства слід віднести такі:

1) основою суспільного та економічного прогресу суспільства стає теоретичне знання, скорочується термін його впровадження у виробничу практику;

2) головним суспільним багатством є знання, яке у формі інформації стає найбільш важливим і значущим товаром, доступним для всіх індивідів, організацій, соціальних груп і суспільства в цілому, оскільки воно є невичерпним резервом людства;

3) у суспільстві відбувається процес прискореної автоматизації і роботизації всіх сфер виробництва і управління, прискореними темпами оно-влюється матеріально-технічна база, ключову роль у цьому процесі віді-грає інформаційна технологія, таким чином, техногенний характер цивілі-зації зберігається, піднімаючись на новий рівень;

4) інформаційна техніка набуває значущості, здійснюючи вплив на всі сфери суспільства, зростання важливості накопичення інформації спричиняє прискорення темпів суспільного розвитку;

5) виробничі індустріальні гіганти співіснують разом із великою кі-лькістю малих та індивідуальних підприємств;

6) виробництво все більшою мірою орієнтується не на об'єм (як у індустріальну епоху), а на якість продукції, різноманітність ринку, споживача; вартість і цінність людської діяльності та її продуктів визначається тією якістю здібностей та інформації, що в них утілені;

7) змінюється професійна структура суспільства, що пов'язана як із відмиранням старих і появою нових професій, так і зі зміною співвідно-шення кількості працівників у них;

8) відбуваються якісні зміни в соціальній структурі суспільства: сім'ї, освіті, стратифікаційній системі тощо;

9) здійснюється подальша демократизація суспільства і методів державної діяльності, свобода членів суспільства, яка засновується на приватній власності, підвищується якість життя, зростає їх соціальна захище-ність;

10) держава як складна система, що самоорганізується, удосконалює свою структуру шляхом взаємодії законодавчої, виконавчої і судової вла-ди, а також влади інтелекту, що реалізується жорстким відбором на керівні посади всіх рівнів найбільш підготовлених, компетентних фахівців;

11) інформаційна технологія активно впливає на духовну культуру, формується комп'ютерна (віртосоціальна) культура, в тому числі захисту від непотрібної інформації.

На основі систематизації наявних підходів до трактування поняття “інформаційне суспільство”, робимо висновок, що основними його рисами є:

1) *інноваційність*, що формується в результаті нової глобальної со-ціальної революції, зумовленої вибуховим розвитком і конвергенцією ін-формаційних і комунікаційних технологій;

2) *домінування знання*, особливо теоретичного, одержаного завдяки безперешкодному доступу й умінню працювати з інформацією як з найва-жливішим соціальним і економічним ресурсом, основним джерелом про-дуктивності праці і влади;

3) *наявність глобальної мережі*, завдяки якій обмін інформацією не має часових, просторових і політичних меж.

Висновки. Таким чином, ґрунтуючись на узагальненні існуючих численних визначень інформаційного суспільства, з урахуванням зазначених вище рис, ми пропонуємо уточнити сутність цього соціального феномену.

На наш погляд, особливо важливим для розуміння сутності нового суспільства є поєднання духовного та матеріального чинників у інформації, оскільки, з одного боку, інформація формує матеріальне середовище життя людини, виступаючи в ролі інноваційних технологій, комп'ютерних програм, телекомунікаційних протоколів тощо, а з іншого – слугує культууроутворювальним засобом міжособистісних взаємин, постійно виникаючи, видозмінюючись і трансформуючись у процесі переходу від однієї людини до іншої.

Тож вважаємо, що *інформаційне суспільство* доцільно розуміти як якісно новий етап соціотехнологічної еволюції суспільства, що базується на домінуванні ролі інформації і знань, а також формуванні і споживанні інформаційних ресурсів у всіх сферах життєдіяльності суспільства за допомогою розвитку інформаційно-комунікаційних технологій, які діють у глобальних масштабах, створюють мережеві комунікаційні відносини.

Список використаної літератури

1. Мей К. Інформаційне суспільство. Скептичний погляд / Кристофер Мей ; [пер. з англ. М. Войницька]. – К. : К.І.С., 2004. – 220 с.
2. Белл Д. Епоха розбещенности: Размышления о мире XXI века. / Д. Белл, В.Л. Иноземцев. – М. : Центр исследований постиндустриального общества, 2007. – 304 с.
3. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования / Даниел Белл ; пер. с англ. под ред. В.Л. Иноземцева. – М. : Academia, 1999. – 956 с.
4. How Technology Sectors Grow: Benchmarking IT Industry Competitiveness 2008. A report from the Economist Intelligence Unit [Electronic recourse] // The Economist Intelligence Unit 2008. – Mode of assess: http://global.bsa.org/2008eiu/pr/ukraine_pr.pdf.
5. Стоуньер Т. Информационное богатство: профиль постиндустриальной экономики / Т. Стоуньер // Новая технократическая волна на Западе / под ред. П.С. Гуревича. – М. : Прогресс, 1986. – С. 396–398.
6. Kollock P. Communities in cyberspace: Introduction / P. Kollock, M.A. Smith // Communities in Cyberspace / ed. by P. Kollock, M.A. Smith. – London ; New York : Routledge, 1999. – P. 3–25.
7. Турен А. От обмена к коммуникации: рождение программированного общества / А. Турен // Новая технократическая волна на Западе / под ред. П.С. Гуревича. – М. : Прогресс, 1986. – С. 410–431.
8. Toffler A. Future Shock / A. Toffler. – New York : Random House Publishing Group, 1984. – 561 p.
9. Тоффлер Е. Третья волна (The Third Wave) / Елвін Тоффлер ; [пер. Андрій Євса ; ред. Віктор Шовкун]. – К. : Всесвіт, 2000. – 481 с.
10. Brzezinski Z. Between Two Ages: America's Role in the Technotronic Era. / Z. BrzezinskiЮ. – N. Y. : Penguin (Non-Classics), 1970. – 352 p.
11. Канн Г. Грядущий подъем: экономический, политический, социальный / Г. Канн // Новая технократическая волна на Западе / [под ред. П.С. Гуревич]. – М. , 1986. – С. 169–170.
12. Кастельс М. Информационная эпоха, экономика, общество и культура / М. Кастельс ; [пер. с англ. под науч. ред. О.И. Шкаратана]. – М. : ГУ-ВШЭ, 2000. – С. 199–268.

13. Моисеев Н.Н. Информационное общество как этап новейшей истории / Н.Н. Моисеев // Свободная мысль. – 1996. – № 1. – С. 76–82.

14. Щербина В.М. Евристичний потенціал інформаційного суспільства. Ринок праці та зайнятість населення / В.М. Щербіна // Науково-виробничий журнал. – 2010. – № 4. – С. 52–56.

15. Сурмін Ю.П. Проблема синтезу методологій розвитку України [Електронний ресурс] / Ю.П. Сурмін // Державне управління теорія та практика : електронне наукове фахове видання. – 2005. – № 1. – Режим доступу: <http://www.academy.gov.ua/ej/ej1/>.

Стаття надійшла до редакції 31.01.2014.

Черноус Л.С. К вопросу о сущности и основных признаках информационного общества

Статья посвящена рассмотрению существующих в социологической литературе подходов к определению сущности информационного общества. Систематизированы базовые понятийные элементы, которые предлагаются разными учеными в проанализированной научной литературе. Делается вывод, что основными чертами информационного общества являются: инновационность, доминирование знания, наличие глобальной информационной сети.

Ключевые слова: общество, информация, информационное общество, знание, инновационность, информационные технологии, глобализация, социальные сети, социотехническая эволюция.

Chyrnaus L. To the essence and basic characteristics of information society

The article is devoted to the consideration of the existing approach to determination of the essence of informational society in sociological literature. The base elements of determinations that is offered by different authors are systematized. Drawn conclusion, that the basic lines of informative society are: innovativeness, prevailing of knowledge, presence of global informative network.

Key words: information society, information society, knowledge, inovacijnist', information technology, globalization, social networks, sociotekhnicheskaâ evolution.